

Hrvatsko glagoljaštvo srednjega i ranoga novog vijeka u djelu Matije Murka

Ivana Eterović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku,
Ivana Lučića 3, HR 10000 Zagreb, isankovi@ffzg.hr

V bogati bibliografiji slovenskega filologa, literarnega zgodovinarja in etnografa Matije Murka (1861–1952) imajo pomembno vlogo južnoslovanski narodi, njihovi jeziki, literature in običaji. Murkove raziskave hrvaškega glagoljaštva sicer niso obsežne, a so pomembne za njegov znanstveno raziskovalni opus. Članek predstavlja Murkov pregled hrvaškega glagoljaštva srednjega in zgodnjega novega veka ter na novo sistematično ocenjuje najpomembnejša hrvaška besedila tega obdobja. Osredinja se na hrvaško protestantsko epizodo (tako se v hrvaški književnosti običajno imenuje obdobje reformacije), ki jo je Murko natančneje raziskal.

Ključne besede: Matija Murko, stara cerkvena slovanščina, hrvaščina, glagoljaštvo, zgodovina pismenstva (history of literacy)

In der umfangreichen Bibliografie des slowenischen Philologen, Literaturhistorikers und Ethnographen Matija Murko (1861–1952) nehmen südslawische Nationen, ihre Sprachen, Literaturen und Bräuche eine bedeutende Stellung ein. Murkos Untersuchungen der kroatischen glagolitischen Tradition sind dem Umfang nach zwar bescheiden, für sein Forschungsopus jedoch wichtig. Der Beitrag thematisiert Murkos Übersicht über die kroatische glagolitische Tradition der frühen und mittleren Neuzeit und präsentiert eine neue systematische Auswertung bedeutendster kroatischen Schriften jener Zeit. In den Mittelpunkt gestellt wird die so genannte protestantische Episode, also die Zeit der kroatischen Reformation, die von Murko genau untersucht wurde.

Schlüsselwörter: Matija Murko, Altkirchenslawisch, Kroatisch, Glagolismus, Geschichte des kroatischen Schrifttums

Uvod

U bogatoj bibliografiji slovenskoga filologa, književnoga povjesničara i etnografa Matije Murka (1861.–1952.) važno mjesto zauzimaju prilozi o južnoslavenskim narodima i njihovim jezicima, književnostima i običajima, među kojima nalazimo i one vezane za hrvatsko glagoljaštvo. Najvažniji su takvi

prilozi sadržani u djelima *Die slawische Liturgie an der Adria* (1905), *Die süd-slawischen Literaturen* (1908), *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* (1908), *Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga* (1925) i *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (1927). Od tih su djela prva tri nastala dok je Murko bio profesor slavenske filologije u Grazu (1902.–1917.), a druga dva dok je službovao u Pragu (od 1920. do umirovljenja). Svoj pristup južnoslavenskim književnostima najbolje je opisao sam Murko govoreći o pripremi svojih sveučilišnih predavanja (Murko 1951: 176):

Zgodovino jugoslovanskih slovstev sem predaval počenši s Cirilom in Metodom in prikazoval, kako je bilo njuno delovanje preneseno v Makedonijo, Bolgarijo in na Hrvatsko in kako se je gojilo pri Srbih in Bolgarih tudi nadalje kot celota, kako se je razvijalo v Bosni, in kako so k Hrvatom in Srbom na jadranskem pobjrežju prodrle zahodnoevropske povesti in celó viteški romani. Proti koncu srednjega veka pa je bilo starejše slovstvo, ki je bilo pod bizantinskim vplivom in pisano v cerkvenoslovanskem jeziku, izpodrinjeno in na jadranskem pobjrežju, predvsem v razdobju humanizma, renesance in baroka bogato in pomembno slovstvo v narodnem jeziku z latinsko pisavo. Posebno pozornost sem pri tem posvečal vplivu reformacije in protireformacije na literaturo Slovencev, Hrvatov in deloma tudi Srbov.

Prvi Murkov pregled povijesti hrvatske pismenosti, koji je ponudio u svojem članku *Die slawische Liturgie an der Adria*, ostao je temeljem i njegovim kasnijim radovima o toj temi, no uz nadopunu novim znanstvenim spoznajama.¹ Njegov pregled obuhvaća ponajprije razdoblje srednjega i ranoga novog vijeka, polazeći od prvih susreta Hrvata s ćirilometodskim djelom i dvaju pisama na kojima se hrvatska književnost ostvarivala u početnome periodu te najvažnijim spomenicima toga razdoblja, a zatim nastavlja opsežnijim opisom književne produkcije tzv. zlatnoga doba hrvatskoga glagoljaštva (14. i 15. stoljeće) uz prikaz najvažnijih tekstova prema žanrovima. Svoj pregled završava 16. stoljećem, u kojemu njegovu pažnju posebno zaokuplja djelo hrvatskih protestanata, te osvrtno na hrvatsko glagoljaštvo u kasnijim stoljećima sve do suvremenosti.

Matija Murko uživao je velik ugled svojih suvremenika, koji u svojim prikazima njegovih izdanja nerijetko izražavaju privrženost i bliskost, nazivajući ga primjerice „naš odlični rojak“ (Kovačić 1905: 88) ili „učeni naš rojak“ (Tominišek 1909b: 186), a njegova izdanja ocjenjuju najvišim ocjenama, zbog čega ga Rajko Nahtigal ubraja među najbolje slaviste uopće (Nahtigal 1921: 416). Tako Fran Kovačić piše o Murkovu pregledu *Die slawische Liturgie an der Adria* da se svojim vrlinama, među kojima izdvaja sažetost i trijeznost te izostanak površnosti i pretjerivanja, visoko izdiže iznad uobičajene razine sličnih članaka,

¹ U skladu s time bit će strukturiran i prikaz u nastavku.

smatrajući ga dobrim primjerom mirna i realna sagledavanja povijesnih događaja (Kovačić 1905: 88, 92). Visoka razina privrženosti uz romantičarsku obojenost osobito je zamjetna u riječima Josipa Tomińska kojima opisuje Murkovu knjigu *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen*:

Knjiga je pisana strokovno znanstveno, a vendar živo in kar s čuvstvom, tako da se ob njej ne bistri le naš um, ampak tudi ogreva naše srce. (Tominšek 1909b: 186)

U hrvatskoj je filologiji dosad većinom vrednovana Murkova sinteza *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen*, čije je teorijske i metodološke postavke detaljno raščlanio i prikazao hrvatski filolog Eduard Hercigonja sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća (Hercigonja 1975, 1983). Hercigonja priznaje Matiji Murku izvrsnu upoznatost s relevantnom literaturom, provjerenost i pouzdanost u navođenju podataka, inteligentno stvaranje sinteze i smisao za utvrđivanje paralela, no zamjera mu što je hrvatsku glagoljsku književnost prikazao pojednostavljeno, nepovijesno i bezlično, a k tomu i zanemarivao zapadnoeuropski kontekst (Hercigonja 1983: 50–61).² Osvrćući se pak na Murkov članak *Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga*, Josip Lisac piše da je Matija Murko bio „jedan od najlucidnijih proučavatelja hrvatske jezične povijesti“ prve polovice 20. stoljeća (1997: 147, 1998: 95).

U ovome se radu stoga ponovno osvrćemo na Murkov prikaz povijesti hrvatskoga glagoljaštva do kraja 16. stoljeća s ciljem detaljnijega predstavljanja i sustavnijega valoriziranja tih priloga. Budući da je u njegovu opusu posebno mjesto posvećeno hrvatskoj protestantskoj epizodi, kako ju se uobičajilo nazivati u hrvatskoj filologiji, toj će temi i ovdje biti posvećeno više prostora.³

² Murkovo shvaćanje književne i kulturne povijesti južnoslavenskih naroda dobro se vidi u ovim njegovim riječima: „Iz znanstvenih in praktičnih razlogov, ker sem zajemal vse južne Slovane, sem predaval zgodovino starejših južnoslovanskih slovstev kot celoto. Zares je bilo čudno in je še danes čudno, da se zgodovina starejšega srbskega slovstva razlaga tako, da se govori o Cirilu in Metodu in potem takoj preskakuje k svetemu Savi, in tako ostaja popolnoma ob strani literatura v stari Bolgariji in v Makedoniji, katero so Srbi vendar prevzeli in ki je nastala deloma tudi na njihovem ozemlju. Glavna in malo znana sestavina moje Zgodovine starega slovstva so bile zapadne snovi pri Hrvatih in Srbih, ki so sčasoma prešle tudi k Bolgarom, n. pr. Povest o Troji (Trojanska priča), in k Rusom (Bova korolevič):“ (Murko 1951: 134) O tome je već govorio i u predgovoru svojem djelu *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* (1908b: III–IV).

³ Murkov doprinos istraživanju hrvatskoga protestantizma revaloriziran je u okviru nedavno završena projekta *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća* (Hrvatska zaklada za znanost, IP-2014-09-6415, 2015.–2019.), u okviru kojega je nastao i ovaj rad, i to s posebnim obzirom na biblijske tekstove hrvatskih protestanata. Voditelj projekta bio je Mateo Žagar, a suradnici Vera Blažević Krezić, Blanka Ceković, Stjepan Damjanović, Ivana Eterović i Tanja Kušćević.

Počeci slavenske pismenosti

Matija Murko započinje svoj pregled povijesti hrvatske pismenosti prikazom početaka slavenske pismenosti uopće, dakle moravske misije i djelovanja Svete braće Konstantina (Ćirila) i Metoda, zahvaljujući kojima je u drugoj polovici 9. stoljeća u Velikoj Moravskoj i Panoniji utemeljeno slavensko bogoslužje, uređen prvi slavenski književni jezik i stvoreno prvo slavensko pismo (Murko 1905: 164–165; 1908a: 197–199; 1908b: 36–38, 46).⁴ Godine 862. velikomoravski knez Rastislav, želeći se osamostaliti od Istočnofranačkoga Carstva, upućuje bizantskomu caru Mihajlu III. poslanstvo s molbom da mu pošalje misionare koji bi širili kršćanstvo na slavenskome jeziku. Godine 863. bizantski car Mihajlo III. šalje dvojicu Grka iz Soluna – braću Konstantina Filozofa i Metoda, koji sa sobom donose istočni obred i najnužnije liturgijske knjige prevedene na jezik južnoslavenske, najvjerojatnije makedonske,⁵ osnovice, uveden po modelu istočnih crkava i u bogoslužje. O životu Konstantina i Metoda Murko će iscrpnije pisati u djelu *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* (1908b: 38–44).

Murko spominje tri termina za najstariji slavenski književni jezik (u najstarijim povijesnim izvorima *slověньскѣ*): *staroslavenski*, *crkvenoslavenski* i *starobugarski*, opredjeljujući se za drugi, a na njihove prednosti i nedostatke osvrće se vrlo kratko u sintezi *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* (1908b: 50). Uloga toga jezika, naglašava Murko, jednaka je onoj koju je u srednjem vijeku imao latinski (1908b: 37). Postanak glagoljice tumači u skladu s tada aktualnom Taylor-Jagićevom hipotezom, smatrajući da je to pismo stiliziran oblik grčke minuskule dopunjen znakovima za karakteristične slavenske foneme, dok ćirilicu izvodi iz grčke majuskule (Murko 1905: 164; 1908b: 46). Danas je Taylor-Jagićeva teorija uglavnom odbačena, a osobito se poticajnom drži teorija Vasila i Olge Jončev, prema kojoj se svako glagoljičko slovo izvodi iz kružnice podijeljene četirima promjerima na osam kružnih isječaka (Žagar 2013: 77–82, 99–104). Dokaz da je prvo slavensko pismo upravo glagoljica, a ne ćirilica, Murko smatra jednim od najvažnijih dostignuća slavenske filologije, navodeći ujedno argumente koji govore u prilog toj tezi (Murko 1905: 164; 1908b: 47). Pritom se posebno osvrće na tešku borbu za slavensko bogoslužje nakon Konstantinove smrti 869. godine (Murko 1905: 165; 1908b: 40–44).

⁴ O knjigama koje su Sveta braća prevela Murko piše iscrpnije u sintezi *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* (1908b: 50–52).

⁵ U svojem kasnijem pregledu *Die südslawischen Literaturen* piše da je osnovica bila makedonska ili istočnobugarska, a u *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* južnoslavenska, posvećujući joj ondje i više prostora (Murko 1908a: 197; 1908b: 37, 49).

Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskom baštinom

Matija Murko dovodi u vezu prve dodire Hrvata s ćirilometodskom baštinom i širenje slavenske liturgije prema Jadranskom moru s bijegom Metodovih učenika nakon njegove smrti, utvrđujući pritom dva smjera širenja: sjeverni, koji je dolazio preko Velike Moravske i Panonije, te južni, koji je dolazio preko Makedonije i Bugarske (Murko 1905: 165–166, 1908b: 101–102, Birnbaum 1996). Ipak, priklanja se mišljenju da su se Hrvati prvi put susreli s ćirilometodskom baštinom još za Metodova života (usp. Murko 1905: 166; 1908b: IV, 100). Murku je poznato da najstariji konkretni dokazi o ukorijenjenosti slavenskoga bogoslužja u Hrvatskoj datiraju iz početka 10. stoljeća (Murko 1905: 166–167, 1908b: 102–103). Prvi dokaz nalazi se u dvama pismima pape Ivana X. iz 925. godine, u kojima papa prigovara dalmatinskim biskupima zbog širenja Metodijeve doktrine, odnosno hrvatskom kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu Viševiću zbog dopuštanja bogoslužja na barbarskome ili slavenskome jeziku.⁶ Drugi dokaz nalazi se u zaključcima splitskoga crkvenog sabora iz 925. godine, gdje se zabranjuje ređenje svećenika koji ne znaju latinski, dakle glagoljaša, no dopušta im se da budu samo klerici i redovnici.

Hrvatsko glagoljaštvo u 12. i 13. stoljeću

U svojim sintezama *Die südslavischen Literaturen* i *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* Matija Murko navodi *Bašćansku ploču* kao najstariji spomenik hrvatskoga (odnosno *hrvatskosrpskoga*) jezika, u kojoj vidi prijelazni oblik između sveslavenske, oble prema hrvatskoj, uglatoy glagoljici uz utjecaj latinice u slovu *m* (Murko 1908a: 193, 1908b: 105–106). Danas se zna da nije riječ o najstarijem hrvatskoglagojskom spomeniku (stariji su naime *Plominski natpis*, *Krčki natpis* i *Valunska ploča*), no ona se i dalje postavlja simbolički na sam početak hrvatske književnosti (Hercigonja 2006: 32–39). Murko usto spominje dva kanonska teksta starocrkvenoslavenske pismenosti koji se postankom mogu vezati za područje Hrvatske: *Marijinsko evanđelje* i *Kločev glagoljaš* (Murko 1908b: 106).

Murko posebno ističe da slavensko bogoslužje u Hrvatskoj nije nikad službeno zabranjeno, no sve do 13. stoljeća nije ni eksplicitno priznato, već se njegova uporaba zasnivala na običajnome pravu (Murko 1905: 168, 1908b: 104). Prva su službena priznanja reskripti pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu iz

⁶ Ta je dva pisma veoma detaljno raščlanio Radoslav Katičić (1986).

1248. godine i omišaljskim benediktincima iz 1252. godine, u kojima dopušta uporabu slavenskoga jezika u liturgiji. Prostor u kojemu se slavensko bogoslužje najdublje ukorijenilo područje je Istre, Kvarnera, Hrvatskoga primorja i sjeverne Dalmacije, koji se izdvajaju stečenim i priznatim pravom na vršenje bogoslužja po rimskome obredu na jeziku koji nije latinski (Murko 1905: 169, 1908b: 174). Reskripti pape Inocenta IV. omogućili su miran razvoj hrvatskoga glagoljaštva i širenje daleko prema unutrašnjosti, sve do Trsta, Gorice i Kranjske, kamo je glagoljaštvo stizalo i s popovima glagoljašima koji su bježali pred Turcima. Govoreći o opsegu prostora koji je hrvatsko glagoljaštvo s vremenom steklo, Murko spominje kao kuriozum pisma koja su glagoljicom razmjenjivali turski i austrijski pogranični vojnici još u 18. stoljeću (Murko 1905: 169).

Unos hrvatskih jezičnih značajki, odnosno *hrvatskosrpskih*, kako ih Murko naziva, može se pratiti već u 13. stoljeću, u koje smješta i prve prilagodbe liturgijskih knjiga prema Vulgati (Murko 1905: 169, 1908a: 203, 1908b: 105). Danas se početak hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika pomiče stoljeće ranije jer se *Bečki listići*, koji se smatraju početkom hrvatske redakcije, datiraju u prijelaz 11. u 12. stoljeće, a potvrđena je i prilagodba hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga Vulgati već u 12. stoljeću (Reinhart 1990, Hercigonja 2006: 58–60). Murko (1905: 169) navodi i svojevrsnu dosjetku hrvatskih glagoljaša koji su autorstvo glagoljice pripisali sv. Jeronimu kako bi se njegovim autoritetom zaštitili „od neprestanih prigovora da nisu ‘pravi’ sinovi (Rimske crkve“ (Damjanović 2012: 58). Ta je predaja prvi put zabilježena upravo u reskriptu pape Inocenta IV., a živjela je sve do 19. stoljeća (Verkholantsev 2014: 53–62).

Hrvatsko glagoljaštvo u 14. i 15. stoljeću

Hrvatsko je glagoljaštvo u 14. stoljeću, ističe Matija Murko, presađeno u Češku i Poljsku, no tomu ne pridaje gotovo nikakvo značenje izvan pukoga povijesnog kuriozuma (Murko 1905: 169, 1908a: 207, 1908b: 174–175). Godine 1346. češki kralj Karlo IV. uspijeva dobiti od pape dopuštenje da u praški samostan Emaus dovede dalmatinske benediktince glagoljaše kako bi obnovio slavensku liturgiju u Češkoj, a 1390. benediktince iz praškog Emausa dovodi poljski kralj Vladislav II. Jagelović, osnivajući sa svojom ženom Hedvigom, po uzoru na Karla IV., samostan u gradu Kleparzu izvan krakovskih zidina, no ni na jednome se od tih dvaju mjesta glagoljaštvo nije duže zadržalo. Umjesto daljnjega vrednovanja te epizode, kako je naziva, Murko samo navodi kao zanimljivost tzv. *Reimsko evanđelje* (*Text du sacre*), na kojemu su francuski kraljevi prisezali prilikom krunidbe, a koji su češki glagoljaši prepisali u Pragu s hrvatskoga predloška.

Tzv. zlatno doba hrvatskoga glagoljaštva (14. i 15. stoljeće) obilježeno je velikim procvatom, odnosno brojnim sačuvanim liturgijskim kodeksima i intenzivnim razvojem neliturgijskih, beletrističkih tekstova (npr. apokrifi, legende, vizije, traktati, propovijedi i dr.), kroz koje narodni jezik počinje sve jače prodirati, ali u kojima, kako Murko ispravno prenosi, jezik nije moguće jednoznačno definirati jer se omjer crkvenoslavenskih i starohrvatskih elemenata mijenja od teksta do teksta (Murko 1905: 170–171, 1908a: 207–208, 1908b: 177–178). Autorova tvrdnja da je taj korpus u filologa slabo poznat vrijedi i danas jer je u odnosu na liturgijske i pravne tekstove slabije istražen, ponajviše s obzirom na njegovu opsežnost (usp. Eterović 2016a). U Murkovo su vrijeme poznati sljedeći hrvatski glagoljski tekstovi: *Rumanac trojski*, *Aleksandrida*, *Pripovijest o premudrom Akiru*, *Tundalovo viđenje*, *Knjige Kata mudroga*, *Lucidar*, *Regula svetoga Benedikta*, a tako i pravni tekstovi *Vinodolski zakon*, *Veprinački*, *Kastavski* i *Trsatski zakon*, *Istarski razvod* (Murko 1908b: 177–180). Osim toga u njegovo je vrijeme priređeno i Šurminovo izdanje tzv. *Acta croatica*, zbirke hrvatskoglagoljskih pravnih isprava. Vrijednost je svih tih pravnih spomenika, prepoznaje i Murko, za povijest hrvatskoga jezika i dijalekata nemjerljiva jer su pisani, uvjetno rečeno, čistim narodnim jezikom (Murko 1905: 170, 1908a: 208, 1908b: 178).

Liturgijski pak tekstovi imaju neprocjenjivu važnost za rekonstrukciju najstarijega slavenskog prijevoda Biblije s obzirom na zastupljenost utjecaja grčkih predložaka, koji sežu još u ćirilometodsko razdoblje, a tako i na činjenicu da su inačice pojedinih biblijskih tekstova sadržane u hrvatskim misalima i brevijarima starije u odnosu na druge južnoslavenske rukopise; štoviše, nerijetko se u njima ni ne pojavljuju (1908b: 177). Liturgijska je funkcija i prve hrvatske tiskane knjige, objavljene krajem 15. stoljeća, a riječ je o *Misalu po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine, koji su pratila nova glagoljska izdanja objavljena u Veneciji, Senju i Rijeci (Murko 1905: 171).

U sintezama *Die südslavischen Literaturen* i *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* Murko će istaknuti ne samo glagoljičke već i ćiriličke tekstove, među kojima izdvaja ćiriličke zapise u glagoljičkim kodeksima i obratno, *Povaljsku listinu* s otoka Brača i *Poljički statut*, a tako i latiničke, osvrćući se na najstariju hrvatsku pjesmaricu, tzv. *Parišku*, zbirku duhovnih pjesama s kraja 14. stoljeća (1908a: 208; 1908b: 175–176, 179).

Hrvatsko glagoljaštvo u 16. stoljeću

Kada je riječ o 16. stoljeću, fokus Matije Murka upravljen je najviše na izdanja hrvatskih protestanata, koji su – njegovim riječima – donijeli novi život

narodnom jeziku, no u Hrvatskoj bez uspjeha (1905: 171, 1908a: 218). U istome stoljeću latinica istiskuje glagoljicu i ćirilicu iz svjetovne uporabe zahvaljujući razvoju hrvatskih pokrajinskih književnosti na narodnome jeziku latinicom u vrijeme humanizma i renesanse, prije svega u Dubrovniku i Dalmaciji, ostavljajući glagoljicu rezerviranom samo za liturgijsku sferu. Ta će književnost biti iscrpnije prikazana u pregledu *Die südslavischen Literaturen* (1908a: 211–215). Hrvatski crkvenoslavenski jezik u tome razdoblju, napominje Murko, u punome smislu riječi postaje mrtav jezik (Murko 1905: 171). Hrvatskim protestantima posvetit će kasnije zaseban članak *Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga* (1925), iz kojega saznajemo da je već tada bila napisana, ali ne i objavljena, i njegova studija *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (1927). Kako je vidljivo već i iz samih naslova, u članku se isključivo posvećuje raščlambi književnojezične koncepcije hrvatskih protestanata i njihovih neposrednih sljednika, dok u knjizi zahvaća širi društveno-politički kontekst njihova djelovanja.

Murko posebno naglašava da je u okviru prevoditeljske djelatnosti hrvatskih protestanata, na čijem su čelu bili Stipan Konzul i Antun Dalmatin, objavljen prijevod Novoga zavjeta (1908a: 218). Taj prijevod ocjenjuje nejedinstvenim zbog velika broja različitih predložaka i utjecaja: temeljni su predložak bili latinicom otisnut vernakularni lekcionar i hrvatskoglagoljski misal, dok su se u dijelovima koje oni ne sadrže hrvatski protestanti utjecali Vulgati, a tako i slovenskom prijevodu Primoža Trubara (1908a: 218, 1927: 21). Iako je namjera hrvatskih protestanata, napominje Murko, bila učiniti svoja izdanja razumljivim što širem broju hrvatskih i srpskih govornika,⁷ ipak su i glagoljička i ćiriljička izdanja bila utemeljena na sjeverozapadnome idiomu, što znači na čakavskoj osnovici (Murko 1908a: 218, 1927: 20–21). Namjeru hrvatskih protestanata da svoja brojna djela namijene široku prostoru sve do Carigrada Murko tumači, između ostaloga, pokušajem rješavanja tzv. turskoga pitanja, potkrepljujući to navodima iz sačuvanih pisama i predgovora, upravo s obzirom na činjenicu da

⁷ Usp. „Opozoril sem, da so najprej hoteli slovenski in hrvatski protestantje pridobiti z ‘evangelijem’ jugoslovanske široke plasti tja do Carigrada, ker so dobro vedeli, da govorijo katoliški in pravoslavni kakor tudi muslimanski Jugoslovani prav sorodna narečja. [...] Njihove [hrvatskih protestanata, op. a.] zamisli je povzela katoliška protireformacija, ki so jo vodili iz Rima, in ki je dosegla različen napredek na boljše ter razvila mnogo praktičnejšo dejavnost, da bi širila med pravoslavniimi unijo z Rimom in tako pridobila slovanski Vzhod za boje proti Turkom. [...] Ta jezik se je pričel razvijati tudi pod vplivom Rima, kjer je bilo sprejeto načelo, da naj se uči tisti ljudski jezik, ki je najbolj razširjen. Razni legatje in misijonarji, pretežno Hrvatje iz Dalmacije, so dobro vedeli, da je najbolj razširjeno štokavsko narečje v Bosni in Hercegovini in naprej na jugovzhodu, tako da so slovniciarji, besednjakarji in pisatelji imeli ‘bosenski’ jezik za najboljši.“ (Murko 1951: 149–150)

je među balkanskim Turcima bilo mnogo primarno slavenskoga stanovništva (Murko 1927: 10–12, 15, 17–18).

U uvodu članka ističe kako povijesna gramatika *srpsko-hrvatskoga jezika* nije adekvatno valorizirala izdanja hrvatskih protestanata: Đuro Daničić nije upotrijebio nijedno njihovo izdanje u svojoj *Istoriji oblika srpskog ili hrvatskog jezika* iz 1878. godine, a *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tzv. *Akademijin rječnik*, koji je sve do danas ostao temeljnim hrvatskim povijesnim rječnikom, uključio je tek malen broj njihovih izdanja među izvore: glagoljički *Katekizam* (1561.), glagoljičku *Postilu* (1562.), ćirilički *Novi zavjet* i *Apostole* (1563.) te latinicom otisnute *Proroke* (1564.) (Murko 1925: 72–73).

Iako su hrvatski prevoditelji i korektori bili mahom iz Istre, odakle su rodом bili Stipan Konzul, Juraj Cvečić, Matija Pomazanić, Ivan Fabijančić, Matija Živčić, Franjo Hlej, Ivan Lamella, uz iznimku Jurja Juričića iz Vinodola i Antuna Dalmatina vjerojatno iz sjeverne Dalmacije, Murko s pravom upozorava na to da jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. stoljeća ne smije biti smatran „čistim čakavskim, u glavnom istarskim govorom svoga vremena“ (Murko 1925: 74–75). Naime oni su se u prevođenju služili južnočakavskim *Lekcionarom Bernardina Splićanina* (¹1495., ²1543.), što je dokazao Ivan Polovič upravo pod mentorstvom Matije Murka.⁸ Ta će Polovičeva raščlamba utjecaja različitih predložaka u hrvatskome protestantskom prijevodu Novoga zavjeta na primjeru *Evandjelja po Mateju* ostati temeljnom studijom o toj temi sve do početka 21. stoljeća (usp. npr. Čupković 2010; Barbarić i Eterović 2019).

Murko naglašava da su, uza spomenuti lekcionar, na jezik hrvatskih protestantskih prijevoda snažno utjecali hrvatskoglagoljski misali i brevijari, iako taj utjecaj nije isključivo izravan, što je osobito zamjetno u onim izdanjima koja su prvi hrvatski prijevod uopće (Murko 1925: 74–75, 1927: 21). Oslanjajući se na spoznaje Frana Vidica (1898) i Ivana Poloviča (1908), Murko dalje navodi da su se hrvatski protestanti služili i slovenskim prijevodima, iako je njihov utjecaj još slabo istražen, „ali se ne smeju ni precenjivati ni podcenjivati“ (Murko 1925: 75).⁹ Naposljetku zaključuje o jeziku hrvatskih protestanata:

Jezik naših protestanata ne može dakle biti čist i jedinstven istarski ili severodalmatinski čakavski govor druge polovice šestnaestoga veka, već ima u njem i starijih i južnijih čakavskih, crkvenoslovenskih i slovenačkih elemenata. I tako premda nije doduše čist i jedinstven, ipak se lakše podnose u njemu crkvenoslovenski elementi, nego germanizmi u Trubarovim knjigama. (Murko 1925: 75)

⁸ „Bila je to obična domaća radnja za državni ispit, koju sam zadao svojemu gračkome đaku.“ (Murko 1925: 74)

⁹ Recentna su istraživanja na temelju raščlambe sintaktičkih funkcija aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita prvoga pokazala da je bliskost hrvatskoga sa slovenskim izdanjem *Artikula* ipak prenaplašena (Eterović 2016b).

Toj će tvrdnji kasnije dodati da su najbrojnije razlike između glagoljičkih i ćiriličkih izdanja na grafijskoj razini, a kada im se pridružuju i one na drugim jezičnim razinama, glagoljička su bliža narodnome govoru, a ćirilička arhaičnijem idiomu (Murko 1927: 21). U najnovijim istraživanjima jezika hrvatskih protestanata 16. stoljeća prepoznaje se da takvo razlikovanje vrijedi prije svega za njihov prijevod Novoga zavjeta, a tako i da ključan razlikovni čimbenik nije pismo nego vrijeme objavljivanja (Žagar 2018: 219–220).

Murko posebno hvali „marljivu“ i zaslužnu radnju Franje Fanceva *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka* iz 1916. godine, za koju ispravno predviđa da će dugo gramatičarima ostati temeljnim izvorom podataka o tome korpusu, iako je riječ tek o početku istraživanja njihova jezika (Murko 1925: 76). Budući da Fancev nije mogao sam sveobuhvatno obraditi takav opsežan korpus kakav čine izdanja hrvatskih protestanata 16. stoljeća, Murko se zalaže za njihova daljnja istraživanja i posebno zagovara izdavanje kritičkih izdanja njihovih djela, gdje bi bile navedene razlike među izdanjima otisnutima različitim pismima. Da su glavne razlike među različitim izdanjima istih knjiga većinom grafijske, u manjoj mjeri leksičke, a tek donekle fonološke i morfološke, Murko pokazuje na primjeru naslovnoga lista glagoljičke i ćiriličke *Table za dicu* i drugoga predgovora glagoljičke i ćiriličke *Postile* (Murko 1925: 77–79).

Među ostalim zadacima koje Murko ostavlja budućim istraživačima čitamo i nužnost utvrđivanja „ko je koju knjigu preveo, redigirao ili korigirao“, zatim razgraničenja iz (lekcionarskih i hrvatskih crkvenoslavenskih) predložaka preuzetih i novoprevedenih tekstova (npr. evanđeoskih tekstova i tumačenja u *Postili*), a potom i sustavna sravnjivanja hrvatskih prijevoda s njihovim izvorima (Murko 1925: 79–80, 92–93). Hrvatska filologija doista će pričekati gotovo cijelo stoljeće nakon Fancevljeve studije na povratak tome nedovoljno valoriziranome korpusu jer je val objavljivanja pretisaka, transliteracija i kritičkih izdanja hrvatskih protestantskih djela započeo krajem 20., odnosno početkom 21. stoljeća (usp. Murko 1925: 76–77).

Murko zamjera Franji Fancevu da se nije sustavno služio statistikom, zbog čega na temelju njegove studije nije moguće donijeti pouzdanije zaključke o zastupljenosti pojedine jezične značajke (Murko 1925: 81). U nastavku pak posvećuje posebnu pažnju slovenskim jezičnim obilježjima koje su hrvatski protestanti preuzeli iz svojih izvora, a promatra ih na fonološkoj i leksičkoj razini, no pritom, iako ističe da je razgraničenje slovenskih i hrvatskih čakavskih značajki izrazito teško, ne može ni sam izbjeći pogrešne zaključke uslijed nedovoljna poznavanja stanja u istarskim čakavskim govorima, ponajprije kada je riječ o refleksu stražnjega nazala, pojednostavnjenju inicijalne suglasničke skupine *stv* > *st* i pojedinim leksemima, kao npr. *plenice* ili *vas* (Murko 1925: 82–87, 1927: 21). Tradicionalno određivanje pripadnosti pojedine jezične značajke čakavskom,

kajkavskom, štokavskom ili slovenskom sustavu problematizirana je u recentnim istraživanjima (Eterović 2019).

U nastavku se Murko osvrće na sukob hrvatskih protestanata s Primožem Trubarom i jezičnu neujednačenost njihovih izdanja, no posebno je zanimljiv završni dio njegova članka u kontekstu razumijevanja odnosa hrvatskih dijalekata u 16. stoljeću i stavova o književnome jeziku (Murko 1925: 93–105, 1927: 22–24). U njemu naime uspoređuje dva nedjeljna evanđelja iz latiničke i glagoljičke *Postile* te glagoljičkoga *Novog testameta* s *Postilom* Antuna Vramca (1586.) i izdanjem *Sveti evangeliomi* Petra Petretića (1651.). Murkova usporedba donosi vrlo važne rezultate pokazujući kontinuitet hrvatskih predreformacijskih, reformacijskih i protureformacijskih biblijskih prijevoda, koji se može pratiti od južnočakavskoga *Lekcionara Bernardina Splićanina* preko pretežno sjevernočakavskih prijevoda hrvatskih protestanata sve do kajkavskih izdanja Antuna Vramca.

Zaključak

Murkov je prikaz hrvatskoga glagoljaštva u srednjem i ranom novom vijeku uzoran i pouzdan pregled toga razdoblja, iz kojega se vidi njegovo izvrsno poznavanje predmetne literature. Iako se rijetko poziva na konkretne autore, njihov se utjecaj može lako pratiti na stranicama njegovih priloga. Onaj tko čita njegova djela kronološkim redom dobro će vidjeti kako je neprekidno dopunjavao svoj(e) prikaz(e) novim znanstvenim spoznajama. U skladu sa svojim osnovnim ciljem u prikazu južnoslavenskih književnosti, a koji je istaknuo na više mjesta u svojim djelima, Murko se ne upušta u estetičke raščlambe književnih djela, već nastoji ukratko ocrtati hrvatsku srednjovjekovnu i ranonovovjekovnu pismenost.

Imajući to na umu, ne možemo se oteti dojmu da je u uvodnome dijelu rada spomenuta Hercigonjina ocjena Murkovih izdanja koja su ovdje bila predmetom našega izlaganja – prestroga. Kako je dobro zamijetio već Josip Tominšek pišući o knjizi *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen*, Murkova djela o južnoslavenskim književnostima više govore o kulturnoj povijesti negoli o književnosti (1909b: 186). Isti autor dobro poentira i u prikazu Murkove rasprave *Die südslawischen Literaturen*:

Da je Murko v okviru svojega sestavka povedal vse, kar je povedal, na vzoren način, to se pri takem strokovnjaku razume in tega smo pri njem že vajeni. Da pa ni povedal vsega, kar bi si kdo želel, to leži že v bistvu njegovega načrta. (1909a: 186)

S druge strane Murkov članak o jeziku hrvatskih protestantskih izdanja 16. stoljeća u kasnijoj je literaturi ostao poprilično nezamijećen, premda je riječ o

iznimno važnu prilogu ne samo istraživanju književnojezične koncepcije hrvatskih protestanata nego i istraživanju hrvatskih književnojezičnih koncepcija 16. stoljeća uopće. U tome su članku postavljena brojna pitanja koja zadiru u samu bit jezika hrvatskih protestantskih izdanja, na koja sve do danas nije pružen zadovoljavajući odgovor. Upravo će taj članak, možemo već i sada jasno vidjeti, odigrati važnu ulogu u hrvatskoj filologiji narednih desetljeća. Možemo s pravom žaliti što Murko nije napisao više sličnih priloga o drugim hrvatskim glagoljaškim temama.

Najveći nedostatak Murkovih prikaza danas ne vidimo stoga u nedovoljno detaljnu ocrtavanju povijesti južnoslavenskih književnosti, već u Murkovoju težnji da u toj povijesti traži zajedništvo i ondje gdje ga nema, odnosno ne prepozna zajedništvo ondje gdje bi ga trebalo biti.¹⁰ Na tragu toga pozovimo se za kraj još jedanput na riječi Josipa Tominška:

Ta skupnost jugoslavanskih slovstev pa je imela za posledico, da se obravnavajo tudi pozneje, po 'staroslovanski' dobi, skupno ali pravzaprav vzporedno. [...] Meni se zdi, da se ta skupnost tako daleč ne da izvesti, zlasti ne, kar se tiče nas Slovencev [ali i drugih južnoslavenskih naroda, op. a.] (Tominšek 1909a: 184–185).

Literatura

Henrik BIRNBAUM, 1996: How did Glagolitic writing reach the coastal regions of northwestern Croatia? *Croatica* 42–43–44, 69–79.

Vuk-Tadija BARBARIĆ, Ivana ETEROVIĆ, 2019: O utjecaju lekcionara na hrvatski protestantski prijevod Novoga zavjeta. *Zbornik radova s Prvoga međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatski prijevodi Biblije u organizaciji Odjela za kulturu hrvatskoga jezika Hrvatskoga filološkog društva (HFD) i Katoličkoga bogoslovnog fakulteta (KBF) Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb, Hrvatska, 26–28. rujna 2018) (u tisku).

Gordana ČUPKOVIĆ, 2010: Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga Novoga testameta iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika. *Filologija* 55, 1–36.

Stjepan DAMJANOVIĆ, 2012: *Slovo iskona. Staroslavenska | starohrvatska čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska.

¹⁰ Da je prikazivanje južnoslavenskih književnosti kao cjeline bilo glavnim ciljem Murkovih pregleda, svjedoči sam autor u svojim *Spominima*: „Obžaloval sem, da nisem utegnil obširno orisati nadaljnega razvoja slovstev pri južnih Slovanih do najnovejše dobe, ko izkazujejo ta slovstva mnogo povezanosti in ohranjujejo vendarle neko vzporednost, tako da so se medsebojno približala. Kako sem si predstavljal takšno zgodovino južnoslovanskih slovstev, kaže moj članek 'Die südslavischen Literaturen' [...]“ (Murko 1951: 139)

Ivana ETEROVIĆ, 2016a: O jeziku hrvatskoglagoljskih zbornika neliturgijskoga sadržaja: perspektive novih istraživanja. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*. Ur. Tanja Kuštović, Mateo Žagar. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 109–118.

– –, 2016b: Sintaktičke funkcije participa u hrvatskim protestantskim *Artikulima* (1562.). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/2, 379–407.

– –, 2019: Kojim su jezikom pisana izdanja hrvatskih protestanata? Prilog određenju *-izama*. Međunarodni znanstveni skup *Jezik hrvatskih protestantskih izdanja u kontekstu hrvatskih i europskih književnojezičnih koncepcija XVI. stoljeća*, Zagreb, 20. rujna 2019.

Eduard HERCIGONJA, 1975: *Srednjovjekovna književnost*. Zagreb: Liber – Mladost.

– –, 1983: *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

– –, 2006: *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Radoslav KATIČIĆ, 1986: Methodii doctrina. *Slovo* 36, 11–44.

Fran KOVAČIČ, 1905: Murko Matthias Dr.: Die Slawische Liturgie an der Adria. *Österreichische Rundschau*, B. II., H. 17, str. 163–177. *Časopis za zgodovino in narodopisje* II, 88–92. URL: <http://www.sistory.si/11686/5711#page=96>.

Josip LISAC, 1997: Jezik hrvatskih protestantskih pisaca u obradbi Franje Fanceva. *Mogućnosti* 44/4–6, 141–148.

– –, 1998: Jezik hrvatskih protestantskih pisaca u obradbi Franje Fanceva. *Franjo Fancev: književni povjesničar i filolog*. Gl. ur. Tihomil Maštrović. Zagreb – Zadar: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu (i dr.). 89–97.

Matthias (=Matija) MURKO, 1905: Die slawische Liturgie an der Adria. *Österreichische Rundschau* 2/17, 163–177.

– –, 1908a: Die südslavischen Literaturen. *Die Kultur der Gegenwart* 1/9. *Die Osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen*. Ur. Paul Hinneberg. Berlin – Leipzig: B. G. Teubner. 194–245.

– –, 1908b: *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen*. Leipzig: C. F. Amelangs Verlag. URL: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-BQXJX45A/>.

– –, 1925: Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga. *Daničićev zbornik*. Beograd: Srpska kraljevska akademija. 72–106.

– –, 1927: *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*. Prag – Heidelberg: Druck der Česká grafická unie – Carl Winter Universitätsbuchhandlung. URL: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XU6SATN9>.

– –, 1951: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.

Rajko NAHTIGAL, 1921: Matija Murko. *Ljubljanski zvon* 41/7, 416–424 i 477–484. URL: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NX1WF71X/?euapi=1&query=%27keywords%3d-murko%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&page=4>.

Ivan POLOVIČ, 1908: Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga Testamenta“ iz l. 1562. *Trubarjev zbornik X*. Ur. Fran Ilešič. Ljubljana: Matica slovenska. 56–73.

Johannes REINHART, 1990: Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju. *Slovo* 39–40, 45–52.

Josip TOMINŠEK, 1909a: Die Osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen. (Die Kultur der Gegenwart I./9.) Berlin u. Leipzig (B. G. Teubner) 1908. *Ljubljanski zvon* 29/3, 182–186. URL: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-SRPYLYNS/?euapi=1&query=%27keywords%3dmurko%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&page=4>.

– –, 1909b: Dr. M. Murko: Geschichte der älteren südslawischen Literaturen. Leipzig, C. F. Amelang, 1908., 248 str. 8. *Ljubljanski zvon* 29/3, 186–187. URL: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ODCALFPQ/?euapi=1&query=%27keywords%3dmurko%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&page=4>.

Julia VERKHOLANTSEV, 2014: *The Slavic Letters of St. Jerome. The History of the Legend and Its Legacy, or, How the Translator of the Vulgate Became an Apostle of the Slavs*. Illinois: DeKalb.

Fran VIDIC, 1898: Nekaj o razmerju slovenskih Trubarjevih spisov k protestantskim hrvatskim knjigam. *Letopis slovenske matice za leto 1898*. Ur. Anton Bartel. Ljubljana: Slovenska matica. 113–129.

Mateo ŽAGAR, 2013: *Uvod u glagoljsku paleografiju 1 (X. i XI. st.)*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

– –, 2018: Elementi leksičkog odabiranja u izdanjima hrvatskih protestanata (Urach, 1561–1564): kontekst i metodološke pretpostavke. *Hrvatski prilozi 16. Međunarodnom slavističkom kongresu*. Ur. Stipe Botica, Marija Malnar Jurišić, Davor Nikolić, Josipa Tomašić, Ivana Vidović Bolt. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 213–224.

KROATISCHE GLAGOLITISCHE TRADITION DER FRÜHEN UND MITTLEREN NEUZEIT IM WERK VON MATIJA MURKO

In der umfangreichen Bibliografie des slowenischen Philologen, Literaturhistorikers und Ethnographen Matija Murko (1861–1952) nehmen südslawische Nationen, ihre Sprachen, Literaturen und Bräuche eine bedeutende Stellung ein. Zur Murkos Forschungsthematik zählte ebenso die kroatische glagolitische Tradition. Seine wichtigsten Beiträge dazu sind *Die slawische Liturgie an der Adria* (1905), *Die südslawischen Literaturen* (1908), *Geschichte der älteren südslawischen Literaturen* (1908), *Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga* (1925) und *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (1927).

Murkos historische Übersichtsdarstellung des kroatischen Schrifttums betrifft die frühe und die mittlere Neuzeit. Dargestellt werden die ersten Kontakte der Kroaten mit dem Wirken der Hl. Kyrill und Method, die bedeutendsten kroatischen Schriftdenkmäler, genau beschrieben wird die Schriftproduktion in der so genannten goldenen Epoche des kroatischen Glagolismus im 14. und 15. Jahrhundert, behandelt werden die bedeutendsten je nach Genre verschiedenen

Texte der kroatischen glagolitischen Tradition. Murkos Übersicht endet mit Überlegungen zur Schriftproduktion der kroatischen Protestanten im 16. Jahrhundert und der glagolitischen Tradition in späteren Epochen.

Murkos Beiträge zum kroatischen Glagolismus bis Ende des 16. Jahrhunderts sind dem Umfang nach zwar ein bescheidener, inhaltlich jedoch ein wichtiger Teil seines vielfältigen Forschungsopus. Im Beitrag werden sie erneut ausgewertet.